

4
2013

ОКТОИХ

ЧАСОПИС ОДЕЉЕЊА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ
МАТИЦЕ СРПСКЕ – ДРУШТВА ЧЛАНОВА У ЦРНОЈ ГОРИ

Милица Радовић Тешић*

Институт за српски језик, Београд

Лексикографски рад Митра Пешикана

Сажетак: У раду се приказује рад Митра Пешикана на једнојезичким речницима српског језика и истичу његове велике заслуге за израду два важна речника – шестотомног Речника Матице српске из Новог Сада и вишетомног Речника САНУ. Посебно се наглашавају његове организационе способности и брига о младим лексикографима.

Кључне речи: лексикографија, српски језик, лексика, израда речника, руковођење, индивидуални ауторски допринос.

Митар Пешикан имао је обичај да каже – цитирајући свога брата Жарка – да ће од свега што је написао, најважнији за националну културу и науку бити његов рад у лексикографији. Он није, као што је Вук, сам написао ниједан речник, а могао је, али је, кад се сабере све што је урадио као уредник и редактор у Речнику САНУ и Речнику Матице српске, заправо урадио два-три пута више од обима Вукова речника. Обављао је лексикографске послове институционално и коауторски у тиму, а био је персонификација и институције и лексикографског тима са којим је радио. Свој рад уграђивао је у опште и заједничко; све његово у лексикографији било је истовремено и колективно. Нећемо га поредити са Иреном Грицкат, која је на Речнику САНУ радила од I до VII књ., а он од I до XVII. Обоје су били врхунски лексикографи. Нису били антиподи. Њихова су се знања допуњавала, били су сарадници. Између њих, колико ми је познато, није било суревњивости, али јесте било такмичења, оног позитивног, кад су били у најбољим годинама за рад и пуни елана. Ипак, могу и да сведочим, Пешикан је веровао да је за нијансу бољи. Боље је познавао народни српски језик, његове дијалекте и акценат, непогрешиво је осећао танани израз народног духа (живећи у Црној Гори, па као досељеник у Метохији, Војводини и Београду), а Ирена Грицкат била је бољи познавалац литературе, европске и словенске, нарочито руске граматичке литературе. Пешикан је литературу консултовао у ограниченој мери, више је веровао себи, сопственим запажањима и ономе до чега је сам долазио у истраживачким анализама. Ослањао се превасходно на добар језички корпус, а сам је изводио закључке. Волео је Вука, није сумњао у његову реформу, али је посебно као научника ценио Ђ. Даничића. Тако је говорио.

Као школовани научник – лингвиста и граматичар, са префињеним осећајем за језик, образован и у другим областима, са савршеним талентом и властитом надареношћу, он је језику прилазио крајње усредсређено, са монашком страшћу и љубављу. Био је свестан својих квалитета и хтео је да

* milica.radovic.tesic@uf.bg.ac.rs

српској лингвистици да свој допринос. Сви слојеви српског језика били су му једнако блиски, и свима је посвећивао изузетну пажњу, од првих старословенских преписа до савремених информационих стандарда, и у сваком је остављао свој печат. У властитим радовима интересовала га је историја језика и акцентологија од прасловенског стања до савременог, старословенистика, ономастика и именослови посебно, бавио се системом глагола, заменица, бројева, нормативним питањима теоријски и практично (што је резултирало Правописом), језичким културолошким питањима стандарда и праксом, а последње године живота посветио је петовековном старом српском штампарству, десетовековном развоју ћирилице и њеним нормама укључујући ту и њену примену у најсавременијим информационим технологијама. Ипак, они који су га познавали, уверени су да је највише урадио у *лексикографији*, не само зато што му је то у целокупном животном веку била радна обавеза него што је био свестан изузетне важности општих речника за српску језичку науку и културу. Био је од оних лексикографа који се удубљују у природу посла, који живе са речима, који осећају лексички систем и вертикално и хоризонтално, а при том истовремено имају урођену одговорност за све што ураде и што напишу.

Колико је год указивао на то да се лексика стално умножава, да навијере, те да лексички систем практично није могуће складно уредити, у потпуности систематизовати, толико је, с друге стране, управо он и својим лексикографским радом и лексиколошким опсервацијама покушавао да у том пољу активно учествује управо у смислу описа и контроле општих језичких збивања. Често је говорио о потреби „оперативне регулативе“. Да би се ваљано неговала језичка култура, сматрао је, кад је у питању област лексике, треба је начелно упознати, сагледати опште макропроцесе и тачно проценити правце развоје. Кад се, на пример, одмакло у изради великог Речника САНУ, Пешикан је писао (1977) да се већ може унапређивати системност и системска доследност обраде језичке грађе „у складу са ступњем и развојем наше лингвистике уопште“, као што „лексикографија другим филолошким областима може узвратити ову помоћ, јер предочавањем материјала и откривањем сложених видова примјене лингвистичких законитости омогућава већу реалистичност и стварну примјенљивост системских анализа“.

М. Пешикан дошао је у Институт за српски (српскохрватски) језик 1954. године као дипломирани студент Филозофског (Филолошког) факултета у Београду. Као лексикограф, активно је радио на два једнојезичка речника српског језика – на Академијином *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика* и као уредник на шестотомном *Речнику српскохрватској књижевној језика* Матице српске, од прве до последње књиге. Осим тога, више је година радио и на огледу обраде *јеванђељској речника* српске редакције и методама речничке обраде грађе српске редакције старословенског језика, што је и данас један од институтских пројеката који се ради у Старословенском одсеку. Његово име појављује се већ у првој књизи *Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* (1959), у којој ради техничке послове и проверу употребних потврда. У Белићевом *Уводу I* књизи он се помиње и као аутор и једне збирке од 1 521 речи из цуцког Трешње-

ва (његово место рођења). У II књизи већ је помоћни уредник Речника, а од III (1965) па све до XVII књ. (2006) Пешикан је уредник и редактор Речника. Не знамо која је била његова прва обрађена реч, али знамо последњу – то је реч *око*. Има мало симболике у томе. У лексикографији је посебно важно „имати око“, видети, сагледати, уочити или, да цитирамо тај фразеологизам како га је он дефинисао у Речнику САНУ, „имати способност уочавања, запажања, сагледавања“. А он је то имао. Није волео грешке у речнику, посебно оне материјалне природе, ни граматичке ни семантичке. Нико ме их није опраштао. Био је изузетно одговоран. Другима их је памтио и помињао у разним приликама, чак ако је то био само азбучни ред. Заправо, streпео је од грешака других сарадника, посебно у време кад је на себе преузимао улогу руководиоца Речника.

Осим директно или индиректно обрађених одредница у виду речничког текста, М. Пешикан се посебно истицао концепцијским идејама, а непроцењиво је значајан као организатор посла. Иако у то време нису постојали званични руководиоци пројеката, он је био дугогодишњи председник Уређивачког одбора (што на књигама X, XI, XII, XIII, XIV и XV пише), а практично је то подразумевало послове главног уредника. Ово је звање смрћу Александра Белића званично укинута од II књиге; сматрало се да овако обимним послом може управљати само Уређивачки одбор, па су се све битне одлуке доносиле на састанцима тога тела. Тако у II књ. пише: „после смрти Александра Белића (26. II 1960), функције главног уредника Речника преузео је колектив Уређивачког одбора“. „Решавање начелних и знатнијих спорних питања било је у надлежности Уређивачког одбора“, пише у IX књ. Међутим, у пракси је неко морао персонално руководити и тим телом. У X књ. (1978) стоји: „У време редиговања ове књиге није била установљена дужност главног уредника, те уредничке одговорности које по важећим прописима не могу сносити сами уредници појединих делова текста, односно колективно уредништво, преузима тадашњи председник Уређивачког одбора др Митар Пешикан“. Ако погледамо нулти табак, као и ову напомену у X књ., видимо да је од X до XV књ. М. Пешикан и номинално председник Уређивачког одбора. То је било практично време после одласка М. Стевановића са места директора Института за српски (српскохрватски) језик.

Дакле, као *председник Уређивачког одбора*, Пешикан је практично био исто што и *главни уредник*, што је он показивао и у руковођењу, и у бризи за квалитет и темпо израде Речника. У неку руку, већ се тада осећала извесна, ако не спорост, оно успореност израде, посебно у односу на све веће захтеве, како државе, тако Академије и укупне научно-културне јавности, да књиге излазе сукцесивно годину за годином. Као неко ко је одлично знао природу посла, вишеслојне фазе израде, обимност грађе, квалитет и обученост кадра – плашио се повећања квантитета на рачун квалитета. То никад није подржавао. Мрзео је површност, импровизације и тзв. „надрљавање“ страница. Управо тих година он је највише радио на унапређењу квалитета нудећи јасније концепције израде и дефинишући поједине нове методолошке поступке, који би се односили или на граматичке или на тематске парадигме. У процесу израде нудио је узорке и стандарде израде бо-

таничке терминологије, лексикализоване множинске облике именица, моделе обраде бројева, о селекцији речи, о типолошким допунама народног лексичког фонда и много других питања. Уносио је системске иновације за побољшање начина израде Речника.

Међутим, оно што не пише ни на једном нултом табаку, то је Пешиканово стварно учешће у Речнику, оно што се у пословима који се раде тимски скоро никад на прави начин не види у јавности, па тиме и не вреднује. Тај невидљиви, анонимни, непотписани део, који је утраћен у овај речник, односио се на његове организационе послове, на бројне и свакодневне савете, инструкције, препоруке или конкретне интервенције на текстовима млађих али и старијих колега. То су и сва питања методолошка, програмска, организациона, која су се решавала под његовим руководством, или раније уз његово присуство, по самој природи посла, иза затворених врата уређивачких одбора (ако мислимо на оба речника) и пленарних тела. Та је питања најчешће разрађивао и конкретно формулисао управо М. Пешикан, наравно, уз помоћ и других сарадника у речницима. Несебичан је био његов инструкциони рад и оцењивање рада млађих сарадника, пружао је свакодневно (буквално свакодневно) консултације о појединачним, системским и другим лингвистичким питањима начелне природе.

Кад би неко имао конкретан проблем у обради одређене речи, било граматичке било семантичке природе, а тога је било врло често, обично смо се међусобно консултовали. Последња инстанца био је Пешикан. Код њега смо одлазили или кад смо проблем довољно проучили, или кад смо назирали неко решење. Одлазили смо заправо да нам арбитра. Нисмо га смели питати обичне ствари из граматике, за које се подразумева да би их као квалификовани стручњаци за језик требало да знамо; питали смо га само за оно што је теже решиво. Он би пажљиво саслушао о чему је реч и врло одређено давао одговор. Док смо још били мање искусни у лексикографији, његови одговори деловали су нам зачуђујуће тачно и прецизно. Није одговарао половично, давао је скоро увек конкретна решења и предлоге. Добро је познавао глаголски систем. Нека остане забележено да су последње његове речи које је изговорио напуштајући Институт за српски језик, већ добро опхрван болешћу, биле одговор на питање мог собног колеге М. Симића: „Митре, примећујем да сте Ви најрадије радили глаголе?“ – „Да, зато што глаголи имају систем!“, одговорио је Пешикан. И отишао, заувек.

Ауторски колектив Речника САНУ обично је бројао око 25 сарадника, некад који број мање или који број више. Радило се (а и данас се ради) у неколико фаза и диференцираних коауторских поступака – од обраде, помоћне редакције, редакције и суредакције. Редактора (тј. оних који одговарају за текст и дају главну верзију) било је увек између пет и десет, како у којој књизи. Кад у колективу (или у редакцији) има таквих сарадника какав је био М. Пешикан – речник се ради квалитетније и поузданије, брже и полетније. Више од тридесет година био је главни мотор српске лексикографије у оба речника, а посебно у Академијином. Нарочито је водио рачуна о унапређењу млађег лексикографског кадра. То му је била једна од великих брига. Знао је да без квалитетног лексикографског кадра нема ни Реч-

ника. Био је строг према млађима, у ранијим годинама више, пред крај живота мање, као што то често бива и код професора на факултетима. Да се не схвати погрешно – било је у Институту још врских лексикографа; не бих њихова имена овде ни сада наводила. Али у време док је Пешикан руководио Речником, он је био најангажованији, био је комплетан – лексикограф, филолог и граматичар. (Ако погледамо његову биографију, приметићемо да је две године после доласка у Институт већ имао три објављена рада; или да је, на пример, пре докторирања 1960. имао више значајних објављених научних радова.)

Није неважан Пешиканов рад на различитим пословницима и правилницима везаним за Речник. Иако није био правник, имао је смисла за правно регулисање послова. При руци сам, пишући овај текст, имала један „његов“ *Правилник израде Речника САНУ и одредбе о систему рада на њему*, који је важио све до транзиционих промена и промена начина финансирања пројеката које су наступиле после петооктобарских догађаја 2000. године. Документа ове природе усвајала су се на стручним и пословним телима Института. Ако их је Пешикан предлагао, а махом јесте, познавала су се по томе што су куцана без прореда на писаћој машини. Много је држао до уређености послова и уредне администрације, а то је подразумевало постојање одговарајућих аката, за чију је израду оснивао комисије или сам иницирао предлоге који регулишу дужности, али и права запослених на Речнику. Посебно је бринуо о материјалној надокнади и учествовао у изради правилника који ће вредновати стварни (а не формални) рад на Речнику.

Пешикан је у својој књизи *Наш књижевни језик на сто година њослије Вука*, лексикографији посветио више од 80 страна у поглављу под насловом: *Из лексикографије* (97–178), и дао основна начела лексичког нормирања и карактеристике терминологије. Ту је формулисао општа запажања о лексичком систему српског језика, о изради описних речника и карактеру Речника САНУ и Речника Матице српске (од I до III књ. и Матице хрватске) и лексикографским поступцима у њима.

Речник САНУ, као што знамо, није завршен. Та утврда српског језика чека још доста живе енергије коју треба уградити у њега да би се дошло до краја, до оног безвучног ономатопејског узвика *ш-ш-ш*. Не знам да ли међу садашњим младим лексикографима који раде на тој стаменој грађевини има неко ко ће макар приближно радити тако и урадити толико колико је то у свом радном веку урадио М. Пешикан. Само ако буде макар један таква истински посвећеник у лексикографију, као најфлуиднију област људског духа – овај ће Речник доћи до те последње речи у алфabetу, заправо до тог узвика, и биће приведен крају.

Да је жив – Митар Пешикан у овом времену не би био сретан. Туговао би због Косова, а патио због језика и цркве у Црној Гори, због промене идентитета народа. Да су у овом смутном времену били живи Михаило Стевановић, Митар Пешикан, Радосав Бошковић, Јово Вуковић и неки други српски лингвисти из Црне Горе, уверена сам да би језик у Црној Гори и даље имао 30 фонема и 30 знакова за те фонеме.

Литература

М. Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година њослије Вука*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије, 1970.

Речник српскохрватској књижевној и народној језика, књ. I–XVIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–2010.

Речник српскохрватској књижевној језика, књ. I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Milica Radović Tešić

The Lexicographical Work of Mitar Pešikan

Summary

In this paper the author gives an account of the lexicographical work of Mitar Pešikan and his contribution to compiling the two prominent dictionaries of the Serbian language – the six-volume Dictionary of Matica Srpska and the comprehensive Dictionary of the Serbian Academy, on whose compilation this linguist spent his entire working life. Special attention was paid to his great editorial, methodological and organizational capacities, which he manifested in the course of directing the compilation of the Academy's Dictionary as its chief editor. M. Pešikan also dealt with issues pertinent to some other linguistic disciplines – language history, onomastics, dialectology, language norm, etc., but it is his contribution to contemporary Serbian lexicography that holds special significance.

Key words: lexicography, the Serbian language, lexis, dictionary compilation, chief editor, individual compiler's contribution.